

Jan Verwey, een bioloog geobsedeerd door migratie

Jelle van Dijk

In 2021 kreeg ik van Arie Spaans een mapje met overdrukken van artikelen, geschreven door Jan Verwey in de tijd dat hij directeur was van het Zoölogisch Station in Den Helder dat later op Texel uitgroeide tot het (Koninklijk) Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ). Bij dit mapje was een gestencild rapport gevoegd over de trek van Bruinvissen en Tuimelaars in het Marsdiep bij Den Helder. Deze spullen was Spaans tegengekomen bij het inventariseren van het archief van de in 2020 overleden bioloog Kees Swennen, in de periode 1964-1994 werkzaam op het NIOZ. Arie Spaans onderzocht het archief van Swennen namens de Werkgroep Ornithologisch Erfgoed. Deze werkgroep heeft zich ten doel gesteld waardevolle archieven uit het pré-computer tijdperk –de periode vóór 1980 voor de jongere lezers - op te sporen, te inventariseren en onder te brengen bij een archiefinstelling. Zie voor meer bijzonderheden www.ornithologischerfgoed.nl en dan vooral onder de knop DROPBOX.WOE.

Hoewel Kees Swennen en Jan Verwey maar één jaar samen op het NIOZ werkten - Verwey ging in 1965 met pensioen - waren in de nagelaten stukken van Swennen veel overdrukjes van door Jan Verwey geschreven artikelen te vinden. Tot enkele decennia terug kregen schrijvers van een artikel een stapeltje overdrukken door de uitgever toegestuurd om uit te delen aan vrienden en kennissen. Tegenwoordig ontvangt een schrijver meestal het tijdschrift met daarin het door hem geschreven artikel.

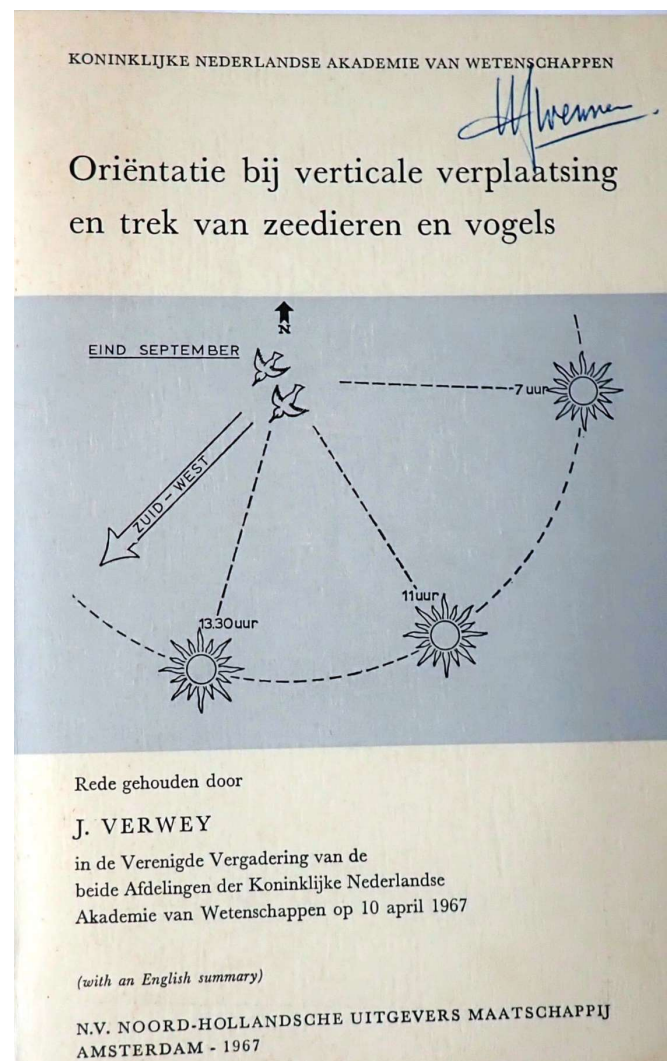
Jan Verwey en de vogeltrek

In zijn jonge jaren was Jan Verwey een fanatieke vogelwaarnemer. Het ging hem daarbij aanvankelijk vooral om de broedvogels in Noordwijk en omgeving. Met hulp van vrienden wist hij veel nesten te vinden. Het bijzondere bij Jan Verwey was, dat hij dat allemaal nauwkeurig noteerde en die gegevens in artikelen samenvatte. Hoofdredacteur Jac. P. Thijsse van het blad *De Levende Natuur* plaatste al zijn bijdragen. Daarnaast toonde Jan in zijn jonge jaren veel belangstelling voor het gedrag van vogels zoals de Grauwe Klauwier. Ongetwijfeld geïnspireerd door de talrijke trekvogels die hij jaarlijks langs Villa Nova zag passeren, ondernam Verwey als eerste in ons land een poging de vogeltrek in getallen te vangen. Daartoe richtte hij in 1918 met zijn vriend Gerrit Brouwer het Trekstation Noordwijk aan Zee op. De waarnemers mochten hun tent opslaan in de tuin van Villa Nova en kregen dagelijks een warme maaltijd aangeboden. Volgens een 'dienstrooster' werd geteld vanaf het dak van Hotel Noordzee (nu Golden Tulip Noordwijk) en vanaf het hoge duin bij de watertoren. De resultaten werden gepubliceerd in een artikel van 92 pagina's in het blad *Ardea*. Zijn belangstelling voor vogeltrek hield hiermee niet op. Zo verbleef hij in 1920 een maand op het lichtschip Doggersbank om de trek van zangvogels over zee te bestuderen. In 1928 schreef hij een artikel over het doodvliegen van trekvogels tegen vuurtorens, een verschijnsel dat hij ongetwijfeld had

waargenomen in Noordwijk en op Goeree, waar hij korte tijd leraar biologie was geweest.

Na een aantal jaren gewerkt te hebben bij het Laboratorium voor het Onderzoek der Zee in Batavia, keerde Verwey in 1931 terug om directeur te worden van het Zoölogisch Station in Den Helder. Eigen onderzoek naar vogeltrek was er hier niet meer bij, maar wel kon hij hier onderdak bieden aan het in 1931 mede door hem opgerichte Vogeltrekstation Texel. Het leidde tot vriendschap en samenwerking met Luuk Tinbergen, de latere schrijver van het geweldige boekje "Vogels onderweg".

Hoewel Jan Verwey zich na 1931 beroepshalve met het mariene milieu bezighield, bleef hij zijn leven lang belangstelling houden voor de vogeltrek. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de lezing die hij in 1959 gaf op een vergadering van de Koninklijke Maatschappij van Wetenschappen getiteld: "De rol van hemellichamen in de oriëntatie van trekvogels." Hierin doet hij geen verslag van eigen onderzoek, maar geeft hij een overzicht van wat anderen op dit gebied hadden onderzocht.

Artikel Jan Verwey over vogeltrek

Trek van Bruinvissen en Tuimelaars

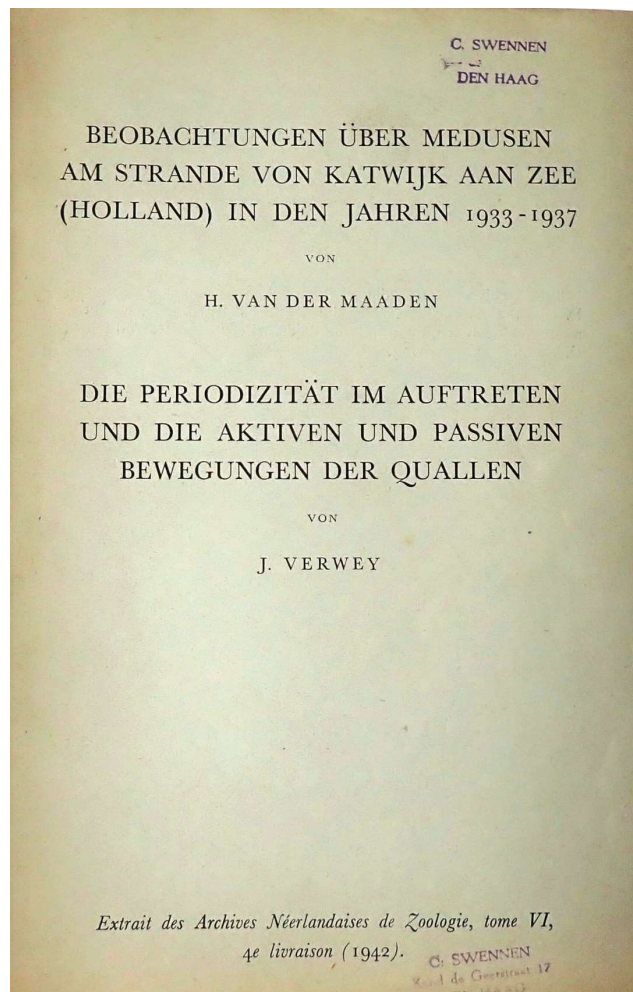
In de jaren dat Jan Verwey directeur was van het Zoölogisch Station en het NIOZ (1931-1965) maakte hij regelmatig aantekeningen over het verschijnen van Tuimelaars en Bruinvissen in het Marsdiep. Na zijn pensionering ging hij tot 1973 hiermee door. Meestal ging hij daarvoor naar de zeedijk ten westen van de huidige veerhaven. Na de verhuizing van het NIOZ naar Texel werden ook vanaf de veerboot waarnemingen opgetekend. Pas tien jaar na zijn pensionering heeft Verwey zijn aantekeningen geordend en samengevat in een intern verslag van het NIOZ (Rapport 1975-17a en 17b). In de samenvatting zegt Verwey dat de waarde van dit rapport vooral is gelegen in het relatief grote aantal waarnemingen van op zichzelf nogal onbelangrijke feiten. Maar dat grote aantal waarnemingen gespreid over een lange periode, alleen onderbroken door sluiting van het instituut in de jaren 1940-1945, laat ons nu wel zien hoe sterk beide zeezoogdieren in aantal zijn afgenomen. Verwey vergelijkt zijn tellingen met die van gestrande Bruinvissen en Tuimelaars. Zijn tellingen laten een ander patroon zien met vooral veel waarnemingen in de eerste helft van het jaar. We kunnen het ons nu bijna niet voorstellen dat je in de jaren dertig tijdens een fietstochtje over de zeedijk van Den Helder zo maar 10 Tuimelaars en enkele Bruinvissen te zien kreeg. In de Appendix van 150 pagina's worden alle waarnemingen opgesomd. Daarbij valt op dat van systematisch waarnemen eigenlijk geen sprake was. De ene keer stapte Verwey achtmaal in april op de fiets om vervolgens een maand later slechts tweemaal de zeedijk te bezoeken. Over de duur van zijn observaties worden geen mededelingen gedaan. Wel noteerde Verwey of de dieren sprongen maakten of ander opvallend gedrag vertoonden.

Het vrijwel verdwijnen van Tuimelaars uit het Marsdiep brengt Verwey in verband met de aanleg van de Afsluitdijk. Hierdoor verdwenen de enorme aantallen Zuiderzee-haring uit de Waddenzee. Een dergelijk verband kon Verwey niet leggen met het aantal Bruinvissen. Maar rond 1960 daalden de aantallen Bruinvissen wel sterk. Vermoedelijk heeft hierbij de vergiftiging van het kustwater in die tijd een belangrijke rol gespeeld. Ook de Grote Stern, een echte kustvogel, kreeg het in de jaren zestig en zeventig zwaar te verduren.

Bruinvis - foto: Olvin van Keeken/Wageningen Marine Research

Nu de kwaliteit van het zeewater veel beter is dan zestig jaar geleden, zijn vanaf de kust weer regelmatig Bruinvissen te zien. De Tuimelaar is helaas niet teruggekeerd.

Artikel Jan Verwey over kwallen

Trek van kwallen en andere zeedieren

In de periode tot 1940 besteedde Verwey veel aandacht aan de trek van kwallen en pijlinktvis. Naast veel waarnemingen in het directe kustmilieu, werden op de visafslag ook duizenden Pijlinktvis voor nader onderzoek gekocht. Voor Verwey betekende 'onderzoek' doorgaans langdurig onderzoek, volgehouden gedurende een flinke reeks van jaren. Later merkte hij eens op dat zulk onderzoek gekenmerkt wordt door grote eentonigheid van methodiek en dat het van de onderzoeker een mentaliteit vraagt die zich erbij neerlegt dat het jaren kan duren voordat resultaten zichtbaar worden. Ongeduld is hier volkomen onbruikbaar is zijn conclusie. Het is alsof we hier Rob Bijlsma horen spreken die onlangs in zijn nieuwste boek (De geur van het bos, 2022) nog eens benadrukt hoe waardevol lange tijdreeksen van onderzoek zijn.

In 1940 werd het gebouw van het Zoölogisch Station door de Duitsers gevorderd en kregen Verwey en Tinbergen een kamer in het

Gewone garnaal bij Den Osse Haven in de Grevelingen.
Fotodatabase: www.wur.eu/marinephotos foto: Oscar Bos

Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie aan de Raamsteeg in Leiden. Hun bureauwerk in Leiden mondde uit in twee stevige artikelen. In 1942 verscheen in een Frans tijdschrift een in het Duits geschreven artikel van 105 pagina's getiteld: Die Periodizität im Auftreten und die aktiven und passiven Bewegungen der Quallen. Het artikel over de Pijlinktvis telde 64 pagina's en verscheen in 1945. In dit artikel getiteld "Zur Biologie von *Loligo vulgaris*" kreeg de voortplanting veel aandacht. Dat deze stukken in het Duits verschenen heeft niets met de Duitse bezetting te maken. Ook in zijn jonge jaren publiceerde Verwey regelmatig in Duitse tijdschriften, bijvoorbeeld over de "Paarungsbiologie des Fischreihers" (1930). Zou het kunnen zijn dat hij vaak in het Duits publiceerde vanwege de Duitse voorkeur voor 'gründliche' artikelen waarbij het aantal pagina's van minder belang was?

Naast verplaatsingen van zee-organismen in horizontale zin onderzocht Verwey ook verticale bewegingen in het zeemilieu. Daarbij kregen vooral garnalen veel aandacht. Getij, zonlicht en watertemperatuur bepalen bij zeedieren

als garnalen of ze dichtbij de bodem of meer bij de oppervlakte verblijven.

Een mooie samenvatting van de trekbewegingen van vissen, inktvissen, garnalen en andere zeedieren in de Noordzee gaf Jan Verwey in een lezing op 22 november 1936 voor leden van de Nederlandse Bond van Aquariumverenigingen in Den Haag. In die lezing beschreef Verwey de enorme rijkdom aan dierlijk leven en de jaarlijkse cyclus van verdwijnen en verschijnen in de zuidelijke Noordzee. Aan het einde van zijn voordracht wees hij op de periodiciteit in het leven van vogels en dan met name de trekvogels. Net als bij de verschillende soorten kwallen en vissen keren ook de trekvogels elk jaar in een vaste volgorde terug in ons land. We beginnen met de Tjiftjaf, daarna volgen Fitis en Nachtegaal en we eindigen met Kleine Karekiet en Bosrietzanger.

Bioloog voor een breed publiek

Opvallend dat Verwey bereid was naar de vergadering van de aquariumverenigingen te komen, wetende dat hij het daar niet te wetenschappelijk moest maken. Het doet me denken aan zijn lezing in Hotel Hollander waar hij als jonge student de Noordwijkse dorpsjeugd er van overtuigde dat ze best nesten mochten zoeken, maar dat eieren verzamelen uit den boze is. Het tekent Jan Verwey als een bevlogen bioloog die naast het schrijven van uitgebreide wetenschappelijke verhandelingen ook de moeite nam zijn kennis te delen met 'amateurs' op het gebied van vogels en vissen. In dat kader past ook het schrijven van een voorwoord in ons eerste vogelboekje (1973) en het openen van de natuurtentoonstelling in de Kapel in de Hoofdstraat een jaar later.

Een mooie, korte biografie van Jan Verwey waarin alle facetten van zijn activiteiten aan bod komen, is te vinden in het geweldige boek van K.H. Voous "In de ban van vogels" (1995).

Stukjes die ik eerder schreef over Jan Verwey zijn te vinden op de website van www.ornithologischgoed.nl bij DROPBOX.WOE en dan nummer 117.

Pijlinktvis; gevangen tijdens de Internationale Beam Trawl Survey in 2008 op de internationale Noordzee.
Fotodatabase: www.wur.eu/marinephotos foto: Oscar Bos

